

UOT 1(09)

Rəşad ƏSGƏROV
AMEA Fəlsəfə İnstitutu, fə.l.f.d., dosent,
aparıcı elmi işçi (Azərbaycan)
asgarov_rashad@mail.ru

SOVET AZƏRBAYCANINDA FƏLSƏFİ FİKRİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması ilə Azərbaycan fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin inkişaf istiqaməti də dövrün və siyasi ideoloji xəttin tələblərinə uyğun olaraq dəyişdi.

Sonrakı dövrlərdə marksizm hakim ideologiyaya çevrildikcə digər respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da burjua fikir cərəyanı, idealist fəlsəfi məktəb və cərəyanlara qarşı təqiblər daha da genişləndi. Amma bütün bunlara baxmayaraq, Sovet dövrünün marksizm fəlsəfəsi və materialist dünyagörüşü insanların inancını tamamilə sarsıda bilməmişdir. Xalqımız öz milli-mənəvi dəyərlərini Sovet dövründə də saxlamış və inkişaf etdirmişdir.

Məqsəd: məqaləni yazmaqda məqsəd sovet dövrü Azərbaycan fəlsəfi fikrinin inkişafı haqqında səhih məlumat yaratmaqdır

Metodologiya: işin yazılmasında analiz, sintez, induksiya, deduksiya və müqayisəli təhlil metodlardan istifadə edilmişdir

Elmi yenilik: məqalədə sovet Azərbaycanında fəlsəfi fikrin inkişaf tarixinə əvvəlki marksist dövrdən fərqli olaraq Azərbaycançılıq məfkurəsi baxımından yanaşılır və yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq fəlsəfi fikir dəyərləndirilir

Açar sözlər: türkçülük, fəlsəfə, milli-mənəvi dəyərlər, milli özünüdərk, milli şüur

Giriş

1920-ci ildə Azərbaycanda sosial-siyasi həyat və ictimai fikirdəki fərqli prioritetlər, onların ictimai şüurda inikası millətin siyasi və mənəvi baxımdan parçalanmasına, demokratik Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutuna, ideoloji həyatda getdikcə yeni sosial quruluş olan marksizmin kök salmasına və qələbəsinə gətirib çıxartdı. Marksizm dövründə terror və siyasi repressiyalar vasitəsilə mövcud rejimə siyasi və ideoloji müxalifət olanlar, xüsusən ziyalılar müntəzəm olaraq təqib olunur və aradan götürülürdü. Bu vasitələrlə marksist-leninçi ideologiyanın hakim ideologiyaya çevrilməsi üçün geniş imkanlar yaratmağa çalışırdılar. Beləliklə də, məqsədyönlü və ardıcıl siyasi-ideoloji təbliğat vasitəsilə hakim dünyagörüşə çevrilən marksist-leninçi fəlsəfə sovet hakimiyyəti illərində özünəməxsus təkamül dövrünü keçirirdi. Bu dövrdə Azərbaycanın marksizm fəlsəfəsinə müxalif mütəfəkkirlərinin bir qismi siyasi repressiya qurbanına çevrilərək həyatla vidalaşmalı oldu, digər hissəsi isə mühacirət edərək xarici ölkələrdə siyasi və fəlsəfi fikir sahəsində öz fəaliyyətlərini davam etdirmək məcburiyyətində qaldı. Beləliklə, Azərbaycanın qeyri-marksist fəlsəfəsi mühacirətdə Şərq və Avropa ölkələrində Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, MəmmədƏmin Rəsulzadə, Hüseyn Baykara, Mirzəbala Məmmədzadə, Əbdülvahab Yurdsevər və b. tərəfindən inkişaf etdirilir və yayılır.

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan fəlsəfi fikrinə xas olan milli və bəşəri prinsiplər üzərində yüksələn və müstəmləkə Şərqinin dirçəliş ideologiyası kimi səciyyələndirilən ideyalar beynəlxalq məkanda türkdilli xalqları müstəqilliyə hazırlamaq baxımından olduqca zəruri idi. Bu zərurətin nəticəsidir ki, sovet hakimiyyətinin süqutundan sonra sadalanan prinsiplər zamanın sınaqlarından çıxaraq milli ideologiya və fəlsəfi dünyagörüşün ontoloji və sosioloji aspektlərinin müddəaları kimi yaşamaqdadır.

Sovet Azərbaycanında fəlsəfə

Sovet dövründə Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixi tamamilə marksist metodologiyanın tələblərinə uyğunlaşdırılmış və yalnız bir istiqamətdə inkişaf xətti götürmüşdü. Bu dövrdə xalqların min illərlə tarixi dövr ərzində formalaşmış özünəməxsus fəlsəfi fikri ya tamamilə təhrif olunmuş formada tədqiq edilir, ya da marksist metodoloji tələblər baxımından qoyulan meyarlara cavab vermədiyi üçün tamamilə qadağan edilirdi. Ona görə də bu dövrdə Azərbaycan fəlsəfə tarixində marksizm klassiklərinin əsərlərini tədqiq edən tədqiqatçılara daha geniş imkanlar açılır, bu sahədə tədqiqat aparmayan tədqiqatçıların əsərlərində isə bu və ya digər formada qnoseoloji, ontoloji və sosial aspektlərin marksistcəsinə izahına geniş yer verilir. Dialektik və tarixi materialist metodoloji xəttin, yanaşmanın tədqiqatçıları bəzən bu metodoloji xəttin ardıcılıqları olmayan mütəfəkkirlərdə də marksizm fəlsəfəsinin elementlərini axtarmaq cəhdinə meyil edirdilər. Ona görə də metodoloji xəttə bu illər yalnız monotonluq hakim ideologiyaya çevrilmişdi. Bu yanaşmadan kənara çıxanlar isə anti-marksist və burjua ideologiyasının davamçıları kimi, ən yaxşı halda kəskin tənqid edilir, təqib olunur və sürgün edilirdilər. Milli-mənəvi dəyərlərə münasibətdə də kəskin, barışmaz münasibəti davam etdirən marksist fəlsəfə metodoloji prinsiplərə uyğun olaraq xalqların identikliyi və milli xüsusiyyətlərini kənara ataraq sovet xalqı üçün ümumi olan prinsiplərdən çıxış edirdi. Bu isə dinə münasibətdə ateizm, yəni bütün dinlərin inkarı üzərində formalaşmış baxışların yayılmasına səbəb olurdu. Ümumiyyətlə, marksist fəlsəfədən kənara çıxan, ona yad olan hər bir cərəyan və baxışlar tənqid atəşinə tutulur, bu fəlsəfi xəttə qulluq edən, onu müdafiə edən baxışlar isə birmənalı olaraq təbliğ edilirdi. Bu isə sovet Azərbaycanında hakim fəlsəfi metodoloji xəttin biristiqamətli inkişafına şərait yaradırdı. Beləliklə, 71 il Azərbaycanda hakim olan marksizm burada alternativ fikir və cərəyanların inkişafına nəinki imkan verməmiş, həm də metodoloji yanaşmanın da təhrif olunmuş formada yalnız bir istiqamətdə formalaşmasına şərait yaratmışdır. Bu isə Azərbaycan fəlsəfi fikrinin inkişafına öz mənfi təsirini göstərmişdir.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan xalqının fəlsəfi fikri ümumi sovet fəlsəfə elminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi işıqlandırılmışdır. Fəlsəfi fikir bütövlükdə sovet fəlsəfə elminə məxsus qanunauyğunluqları, meyilləri, istiqamətləri əsas götürmüş, lakin konkret Azərbaycan şəraiti ilə şərtlənmiş spesifik təzahürləri, çalarları diqqətlə təhlil etmişdir.

Sovet Azərbaycanında fəlsəfə üzrə kadrların hazırlanmasına (xüsusən 60-cı illərə qədər) A.O. Makovelski, H.N. Hüseynov, A.K. Zəkiyev, M.M. Qasımov və başqaları böyük əmək sərf etmişlər (6, s.134-154).

Fikrimizcə, fəlsəfə tarixi xalqımızın vətənpərvərlik tərbiyəsinin, milli mənlilik şüurunun inkişafının vacib vasitəsidir. Bu baxımdan fəlsəfə tariximizi əvvəllər birtərəfli formada yazılmış oçerkləri təkmilləşdirməklə, müasir demokratik tələblərə əsaslanaraq yenidən yazmaq məqsəduyğun olardı.

Sovet fəlsəfi fikir tarixi təcrübəsi göstərir ki, onun inkişafı müxtəlif siyasi cərəyanların, istiqamətlərin, xüsusilə materializm ilə idealizm tərəfdarlarının mübarizəsi – yarışı ilə xeyli dərəcədə bağlı olmuşdur. Lakin şəxsiyyətə pərəstiş və durğunluq dövründə geniş ictimaiyyətdə materializm və idealizm haqqında belə bir yanlış təsəvvür yaradılırdı ki, guya materializm yaxşıdır, idealizm isə pisdır. Adətən, idealizm pislənir və fəlsəfi bir cərəyan olaraq onun süni surətdə yaddaşdan silinməsinə təşəbbüs göstərilirdi (12).

Stalinin vəfatından sonra filosoflar daha sərbəst və yaradıcı düşünmək imkanı əldə etsələr də, 30-40-cı illərin ehkamçılığının bütün formalarından axıra qədər azad ola bilmədilər. Marksist fəlsəfəyə belə münasibət xalqların milli fəlsəfə tarixini öyrənmək işinə də öz zərərli təsirini göstərmişdi.

Azərbaycanda fəlsəfi fikrin tədqiqi sahəsində Sovet dövründə mühüm araşdırmalar aparılmışdır. Amma bu araşdırmaların birtərəfli və məqsədli olması xüsusilə qeyd edilməlidir. 1966-cı ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının nəşriyyatı “Azərbaycan fəlsəfəsinin tarixinə dair oçerklər” (I cild) kitabını buraxır. Bu kitab Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinin öyrənilməsində mühüm hadisə olmaqla yanaşı, elmi və fəlsəfi ictimaiyyətin də diqqətini cəlb etdi. Oçerklərdə diqqəti cəlb edən müsbət cəhət, hər şeydən əvvəl, burada fəlsəfi cərəyanların məntiqi inkişafda götürülməsi olmuşdur. Əsərdə fəlsəfə tarixinin bir sıra nəzəri-metodoloji problemlərinin qoyuluşu və dövrün tələblərinə uyğun düzgün həllinə cəhd edilmişdir. Lakin “Oçerklər” fəlsəfə tarixi üzrə tədqiqatların yalnız 60-cı illərə qədərki səviyyəsini əks etdirirdi. Bu hal isə son dövrlərin milli fəlsəfə tarixini öyrənməyə marağı nəinki azaldır, əksinə, getdikcə daha da artırırdı. Fəlsəfə mədəniyyətimizdə mühüm yer tutan ictimai və siyasi xadimlər müxtəlif fəlsəfi problemlər haqqında yeni-yeni əsərlər yazır, milli mədəniyyətimizə nihilist münasibət ünsürlərini aradan qaldırmağa çalışırdılar.

Məlumdur ki, Şərq xalqlarının ictimai-fəlsəfi fikir tarixində sufizm, ismailizm və başqa dini-fəlsəfi cərəyanlar tarixən mühüm və əhəmiyyətli rol oynamışlar. Tədqiqatçıların fikrincə, Şərqin böyük mütəfəkkirləri Əl-Fərabi, İbn-Sina, Cami, Nəvai və başqalarının fəlsəfi görüşlərinə sufizm nəzərəcarpacaq təsir göstərmişdir. Lakin həmin fəlsəfi cərəyanlar, 50-90-cı illərdə bəzi qiymətli məqalələr və monoqrafiyalar istisna edilməklə, hərtərəfli tədqiq edilib öyrənilməmişdir. Əksər halda isə bu cərəyanlar dini təlim adı altında əsassız olaraq tənqid edilmiş və ilahiyyatın tədqiqat obyektı kimi göstərilmişdir.

Sovet dövründə yalnız bu və ya digər idealist cərəyanlar deyil, ümumiyyətlə, İslamın Şərq xalqlarının mədəniyyət tarixində yeri, rolu məsələsi tədqiq edilməmiş qalırdı. Unutmaq olmaz ki, dini təsəvvürlərdə xalqın çoxəsrlik mənəvi-psixoloji təcrübəsi, xüsusilə insan problemi haqqında fəlsəfi düşüncələri cəmlənmişdir. Odur ki, milli fəlsəfə tarixini tədqiq edən alimlərimiz “islam və mədəniyyət” problemi ilə yanaşı, idealizmin tarixinə yenidən nəzər salmalı, onun ümummədəni, mənəvi-idraki əhəmiyyətini açıqlamalı, ayrı-ayrı dövrlərdə mühafizəkar feodal ideologiyasına qarşı müxalifət təşkil etdiyini göstərməlidirlər (16).

Məlum olduğu kimi, Sovet dövründə uzun illər din mədəniyyət sistemindən kənar edilmişdir. Lakin dini, ilahiyyatı nəzərə almadan mədəniyyətin heç bir sahəsinin vəziyyətini və spesifikasiyını başa düşmək olmaz. Bildiyimiz kimi, İslamın yaradıcılıqda və mənəvi prosesdə çox böyük rolu vardır. O, yalnız estetik zövqün deyil, eyni zamanda ictimai həyatda etik normaların qərarlaşmasına xeyli dərəcədə kömək etmişdir. Bu mənada Sovet dövrünün Azərbaycan fəlsəfəsinin özəlliklərindən biri də dinin ya tamamilə inkar edilməsi, ya da cəmiyyətin inkişafına mənfi təsir edən amil kimi göstərilməsidir. Elə bu səbəbdən də marksist metodologiyanın tələbləri baxımından o dövrün demək olar ki, bütün tədqiqatçıları dini inkar edən ateizm məsələlərinə bu və ya digər formada öz əsərlərində toxunurdular. Bu tədqiqatçılar İslam dinini tənqid edərkən zaman və məkan amillərini nəzərə almadan dini ayin və kultları öz dövrlərinin baxış bucağından qiymətləndirməyə çalışırdılar. Bütün deyilənlərə rəğmən fəlsəfə sahəsində tədqiqat aparən alimlərimiz İslam dininin insan mənəviyyatının möhkəmləndirilməsindəki roluna və müsəlmanlar arasındakı birləşdirici amil olmasına göz yummaq məcburiyyətində qalırdılar.

Sovet dövründə öz vətəninə didərgin salınmış Əhməd bəy Ağaoğlu, Əlibəy Hüseynzadə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin lideri M.Ə.Rəsulzadə və Azərbaycan xalqının digər mütəfəkkir oğullarının yaradıcılığı, dünyagörüşü obyektiv tədqiq olunmamış, onlara pantürkist, panislamist və digər müxtəlif uydurma damğalar vurulmuşdur. Aydın ki, bu yanaşma heç də həqiqəti olduğu kimi əks etdirmir. Elə mühacirət həyatı yaşamış digər ziyalılarımız da Azərbaycanın fəlsəfi və ictimai fikrinin inkişafı üçün yorulmadan çalışmış və bu sahədə çoxsaylı monoqrafiyalar və məqalələr dərc etmişlər.

Azərbaycan xalqının tarixi elə gətirmişdir ki, o öz tarixinin müxtəlif dövrlərində Yaxın və Orta Şərq xalqları ilə vahid dövlət tərkibində olmuşdur. Bu isə həmin xalqların mədəniyyətlərində ideya yaxınlığı və qohumluğu ənənələrində ümumilik əmələ gətirmişdir. Lakin totalitar sistem Azərbaycan mədəniyyəti və fəlsəfi fikrinin İran, Türkiyə və digər Şərq xalqlarının mədəniyyəti və fəlsəfəsi ilə qarşılıqlı əlaqə və təsiri, mənəvi sərvətlər mübadiləsi məsələsinin qoyuluşunda belə müəyyən “şübhəli” məqamlar axtarmışdır. Məhz buna görə də Azərbaycan sosial-siyasi və fəlsəfi fikrinin qonşu xalqların mədəniyyəti ilə qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi lazımi səviyyədə öyrənilməmişdir.

Məlum olduğu üzrə Azərbaycan xalqının zəngin fəlsəfi irsi inqilabdan əvvəl tamamilə öyrənilməmiş qalırdı. Həm də avropasentristlər Azərbaycan xalqının, ümumiyyətlə Şərq xalqlarının orijinal fəlsəfi mədəniyyəti olduğunu inkar edir, belə bir qeyri-elmi, mürtəce fikir söyləyirdilər ki, guya Şərq xalqlarının fəlsəfəsi ancaq dini-mistik baxışlardan ibarətdir, Şərq xalqlarına fəlsəfi təfəkkür deyil, dini təfəkkür xasdır. Odur ki, xalqın uzun illər boyu ağzıbağlı qalmış xəzinəsini xalqın malı etmək mühüm siyasi əhəmiyyəti olan bir məsələ idi. Başqa sözlə desək, keçmiş fəlsəfi mədəniyyəti öyrənmədən insanların nəzəri təfəkkür qabiliyyətini inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək son dərəcədə çətin olardı.

Bu dövrdə milli ziyalılarımızı daim düşündürən ən vacib məsələlərdən biri respublikada fəlsəfənin aktual problemlərini işləmək, Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikir tarixini tədqiq edib yaza bilən filosof kadrlar yetişdirmək idi. Elə bu zərurətdən də 1945-ci ildə akademik Heydər Hüseynovun təşəbbüsü ilə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsi nəzdində fəlsəfə şöbəsi yaradıldı. Onun fəlsəfənin müxtəlif məsələlərinə dair əsərləri Azərbaycan dilində ali məktəb üçün ilk dərsliklərdən olmuşdur.

Heydər Hüseynov elmi fəaliyyətə 30-cu illərin ortalarında başlamışdır. Onun çoxcəhətli elmi fəaliyyətində lap əvvəldən iki istiqamət – dialektik və tarixi materializm ilə Azərbaycan ictimai fəlsəfi fikir tarixinin tədqiqi əsas yer tutmuşdur. Alimin bu elmi istiqamətlərə müraciət etməsi heç də təsadüfün və yaxud yalnız subyektiv marağın nəticəsi deyildi. 30-cu illərdə bütün sovetlər ölkəsində marksizm-leninizmin hakim məfkurəyə çevrilməsi uğrunda mübarizə aparılır, sovet filosofları öz qüvvələrini başlıca olaraq dialektik və tarixi materializm fəlsəfəsinin təbliğinə, kommunizm ideyalarının, sosializm cəmiyyəti quruculuğu planlarının əhali arasında geniş yayılmasına yönəldirdilər. Bu, sosializm quruculuğu tələbindən irəli gələn çox mühüm bir vəzifə idi.

Akademik Heydər Hüseynovun fəaliyyətində ikinci əsas istiqamət Azərbaycan fəlsəfə tarixidir. Alimi bu sahəyə də müraciət etdirən subyektiv maraqdan daha çox həyati tələbat olmuşdur. O, doğma xalqının elmi fəlsəfə tarixini yaratmaq işinə mühüm siyasi əhəmiyyəti olan vətənpərvərlik işi kimi baxırdı (15, s.118-122).

Heydər Hüseynov doğma xalqının fəlsəfi fikrinin elmi tarixini yaratmaq işinə özünün böyük bir vətəndaşlıq borcu kimi baxmış və bu sahənin ilk, həm də görkəmli tədqiqatçılarından olmuşdur. O, Azərbaycan fəlsəfə tarixini XIX əsrin tədqiqindən, xüsusilə xalqımızın ictimai-fəlsəfi fikrinin inkişafında yeni bir mərhələ olan M.F.Axundovun dünyagörüşünü tədqiq etməklə başlamışdır. H.Hüseynov hələ 1938-ci ildə yazdığı “M.F.Axundovun fəlsəfi görüşləri” adlı əsərində M.F.Axundovun materiya, məkan, zaman, səbəbiyyət problemləri barədə fikirlərini tədqiqat obyektinə çevirərək onlara münasibət bildirmişdir. Bu mənada H.Hüseynovun “M.F.Axundovun fəlsəfi görüşləri” adlı əsəri xalqımızın elmi-fəlsəfi tarixinin yaradılması yolunda çox mühüm bir addım kimi qiymətləndirilməlidir.

H.Hüseynov böyük əzm və iradə ilə fəlsəfi və ictimai fikir tarixi sahəsində işini davam etdirərək 1949-cu ildə “XIX əsrdə Azərbaycanda ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” adlı irihəcmli monoqrafiyasını çap etdirdi. Kitab çap olunan andan elmi ictimaiyyətin nəzərini

ciddi tədqiqat əsəri kimi cəlb etdi. Həmin monoqrafiya ayrı-ayrı oçerklər şəklində yazılmasına baxmayaraq, XIX əsrdə Azərbaycan fəlsəfəsinin inkişaf xüsusiyyətləri haqqında sistemli və bütöv təsəvvür verirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu monoqrafiyada müəllifin elmi tədqiqatçılıq istedadı daha parlaq şəkildə özünü göstərmişdir.

H.Hüseynov XIX əsr fəlsəfi fikrini xalqın mənəvi həyatının digər sahələrindən təcrid edilmiş şəkildə deyil, başqa bilik sahələri ilə sıx əlaqədə götürməklə fəlsəfi fikri xalqın mənəviyyatının məğzi kimi göstərməyə çalışmışdır. O, XIX əsr Azərbaycan fəlsəfəsində gedən ideya mübarizəsinə nəzər salır, bu mübarizəni ictimai həyatda mütərəqqi və mürəbbə qüvvələr arasındakı mübarizənin inikası kimi qiymətləndirirdi.

H.Hüseynov imkan daxilində tədqiq etdiyi hər bir mütəfəkkirin dünyagörüşündə fəlsəfi problemləri ön plana çəkməklə, XIX əsr fəlsəfi fikrimizin əsas ideya cərəyanlarını və istiqamətlərini düzgün müəyyən etmişdir.

Əsərin diqqəti cəlb edən mühüm məziyyətlərindən biri ondadır ki, müəllif Azərbaycan fəlsəfəsini məhdud milli çərçivədə qapanıb qalmış bir şəkildə deyil, dünya xalqlarının fəlsəfi mədəniyyəti ilə qarşılıqlı şəkildə inkişaf edən fəlsəfə kimi tədqiq edirdi. H.Hüseynov öz əsəri ilə Azərbaycan xalqının mütərəqqi ənənəyə malik olduğunu elmi inandırıcılıqla sübut etdi və Azərbaycan fəlsəfəsində dini-mistik baxışlardan başqa orijinal heç bir şey görməyən və yaxud görmək istəməyən qeyri-elmi mürəbbə konsepsiyalara güclü zərbə vurdu. H.Hüseynovun monoqrafiyasında hər bir fəlsəfi hadisəyə konkret münasibətlə yanaşı, müasirlik ruhu daha da güclü idi.

H.Hüseynovun yaradıcılığı XX əsrin ortalarında yaranmış çox çətin və heç də birmənalı olmayan dövrdə öz vətəninə xidmət göstərməyin örnəyidir. Müasir suveren Azərbaycanda bir çoxları bununla razıdır ki, fəlsəfə tarixi mədəniyyətin, millətin özünüdərkinin ayrılmaz bir hissəsidir. Amma əvvəllər bu cür məsələlərə münasibət o qədər də birmənalı deyildi. H.Hüseynov öz əsərləri ilə, əslində, Azərbaycanın ictimai şüurunda, o dövrdəki sovet mədəni məkanında Azərbaycan fəlsəfə tarixi məfhumunu təsbit etdi. Onun bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün nə dərəcədə böyük qüvvə sərf etməli olduğunu bu gün təsəvvür etmək çətindir. Təbii ki, keçmişdə yaşayıb-yaratmış məşhur filosoflarımıza diqqət, maraq, onların əsərlərinin təhlili, milli mədəniyyətimizə verdiyi töhfələrin yenidən dərk olunması müasir fəlsəfi fikrin mühüm tərkib hissəsidir.

Heydər Hüseynov göstərdi ki, fəlsəfə tarixi identikliyin, milli yaddaş və mədəniyyətin təşəkkülünə bilavasitə təsir göstərir. Akademikin faciəsi də onda idi ki, o fəlsəfə tarixinə dair əsərləri ilə milli şüurun, milli mədəniyyət və tariximizin fəlsəfi əsaslarının inkişafı və zənginləşməsinə kömək etməyə çalışırdı (21, s.24-31).

Marksizm fəlsəfəsi, əslində, klassik Qərb fəlsəfi fikrinin üzərində qurulmuşdu və bir tədqiqatçı kimi, Heydər Hüseynovun qarşısında başqa bir nəzəriyyəni deyil, məhz marksizmi və onun ideya-nəzəri qaynaqlarını tədqiq etmək vəzifəsi qoyulmuşdu. Lakin bu sahədə Moskvadakı və digər respublikalardakı həmkarlarından səviyyəcə geri qalmadığını sübut etmiş olan Heydər Hüseynov həm də bir Azərbaycanlı olduğunu və qarşısında duran mənəvi məsuliyyəti də unuda bilmirdi. O öz sələflərimizin dünyagörüşünü, fəlsəfi və ictimai-siyasi irsini öyrənmək və yeni nəsllə çatdırmaq, bu irsi ümumbəşəri fəlsəfi fikir kontekstində nəzərdən keçirməklə söz sahibi olduğumuz məqamları üzə çıxarmaq missiyasını da öz üzərinə götürmüşdü. Heydər Hüseynov dünyaya milli və ümumbəşəri fikrin vəhdəti prizmasından baxırdı. Amma onun fəlsəfi yaradıcılığında millilik komponenti həmişə üstünlük təşkil edirdi.

Heydər Hüseynov sadəcə bir tədqiqatçı deyildi. O, Azərbaycanda ümumən ictimai və humanitar elmlərin başında duran və onlara ideoloji və metodoloji istiqamət verən bir şəxsiyyət idi. Azərbaycanda gələcək tədqiqatların istiqaməti və dərslərlərin məzmunu onun dünyagörüşündən, mövqeyindən çox asılı idi. Bu mövqedəki milli meyillərin artması isə

Moskva üçün təhlükəli həddə gəlib çatmışdı. Heydər Hüseynov müttəfiq respublikalara verilmiş nisbi müstəqillik həddlərini çoxdan keçmiş və marksist ideologiyasının pozitiv məqamlarına istinad etməklə milli şüurun və milli mədəniyyətin inkişafı naminə imperiyanın yol verə biləcəyindən qat-qat çox işlər görmüşdü. Doğrudan da, 40-cı illərdə respublikamızda ictimai elmlərin və humanitar düşüncənin inkişaf tempi, vüsəti heyratəmiz dərəcədə yüksək idi ki, bu da repressiya dönməsi üçün bir paradoksallıq və metamarfoza sayıla bilərdi (10).

Yeni cəmiyyətin “yetişdirməsi” olan, kommunist ideologiyasının, marksist-leninçi fəlsəfənin mərkəzində dayanan, lakin milli varlığına bağlılığı qəlbindən çıxarıb ata bilməyən, sosialist cəmiyyətinin verdiyi bütün imkanlardan məhz millət üçün, xalq üçün istifadə etməyə çalışan, milli mənəviyyatımız, mədəni-mənəvi dəyərlərimiz, ədəbi-bədii və fəlsəfi abidələrimizi kommunist ideologiyasının labirintlərindən keçirib yaşatmaq uğrunda çalışan və bu sahədə böyük uğurlar qazanan Heydər Hüseynovun daxili ziddiyyəti, görünüşü ilə mahiyyəti arasındakı fərq günlərin bir günü bolşeviklərin diqqətini cəlb etsə də, artıq o öz işini görmüşdü.

Heydər Hüseynov, bir tərəfdən qədim dövrlərdən üzü bəri peşəkar Azərbaycan filosoflarının elmi-nəzəri irsinin, ölkəmizdə yayılmış və ictimai şüurda geniş iz buraxmış fəlsəfi cərəyanların üzə çıxarılması, tədqiq edilməsi və yeni nəsllə çatdırılması istiqamətində görülən işlərin əsasını qoyurdu. O, bir tərəfdən bu işləri təşkilatlandırırıdsə, digər tərəfdən böyük şairlərimizin, yazıçılarımızın əsərlərini fəlsəfi fikir prizmasından keçirərək dəyərləndirmək, tarixçi, dilçi və ədəbiyyatşünas alimlərimizin, dövlət qulluğunda çalışan ziyalılarımızın fikirlərinin əsas fəlsəfi qayəsini və ideya yönümünü açmaq və bütün bu istiqamətlərdə hərtərəfli və sistemli tədqiqatlar aparılması üçün zəmin hazırlamaq missiyasını öz üzərinə götürmüşdü (9).

1940-80-ci illərdə Azərbaycanda fəlsəfə

Heydər Hüseynovdan sonrakı dövrdə də Azərbaycanda fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin inkişafı istiqamətində olduqca zəruri işlər görülmüşdür. 1952-ci ildən Mehbalı Qasımov Azərbaycan Dövlət Universitetində fəlsəfə kafedrasına və Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının fəlsəfə bölməsinə rəhbərlik etməyə başladı. Bu dövrdə milli ziyalılardan fəlsəfəni tədqiq və tədris etməklə yanaşı, Azərbaycan ictimai fikir tarixinin tədqiqini davam etdirmək tələb olunurdu. Azərbaycan ictimai fikir tarixinin yazılması üçün Mehbalı Qasımov belə bir mövqedən çıxış edirdi ki, hər bir xalqın ictimai-fəlsəfi fikri dərin özünəməxsusluqla yanaşı, digər xalqların qabaqcıl fikri ilə qarşılıqlı formalaşır və inkişaf edir. Məsələlərə konkret tarixilik prinsipindən yanaşan Mehbalı Qasımov “Rusiyanın XIX əsr qabaqcıl ideyalarının Azərbaycanda ictimai fikrin inkişafına təsiri” adlı doktorluq dissertasiyası yazır. Həmin tədqiqat müəllifdən nəinki Şərq və Azərbaycan ictimai fikir tarixini, habelə rus inqilabi demokratizmini mükəmməl bilməyi tələb edirdi. Bunun üçün o, N.Q.Çernişevski, A.İ.Gertsen, V.Q.Belinski, N.A.Dobrolyubovun dünyagörüşünə dərinlən bələd olmalı idi. Tədqiqat işinin Moskvanın fəlsəfi ictimaiyyəti qarşısındakı müvəffəqiyyətli müdafiəsi Mehbalı Qasımovun çətinliyin öhtəsindən uğurla gəldiyini göstərirdi.

Bu dövrdə Azərbaycanda estetik fikrin öyrənilməsində Mehbalı Qasımovun “M.F.Axundov və XIX əsrin rus inqilabi demokratik estetikası”, “Azərbaycan estetik fikrinin tarixindən” adlı əsərləri əsas mənbə rolunu oynamağa başladı.

Sovet Azərbaycanında fəlsəfi fikrin tədqiqi və öyrənilməsində Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Ziyəddin Göyüşovun da xüsusi rolu olmuşdur. Onun “Sovet Azərbaycanında fəlsəfi fikir” monoqrafiyasının nəşri 1938-75-ci illərdə Sovet Azərbaycanında fəlsəfi tədqiqatların əsas istiqamətlərini öyrənmək baxımından xüsusilə əhəmiyyətlidir (25,s.147).

Ziyəddin Göyüşov tədqiqatlarında fəlsəfə ilə məşğul olan elmi tədqiqat müəssisələrin yaradılması və fəlsəfə kadrlarının artması məsələləri araşdırılır, dialektik materializm, dialektik məntiq və təbiətşünaslığın fəlsəfi problemləri, tarixi materializm, elmi kommunizm, fəlsəfə tarixi, estetika, etika, elmi ateizm sahəsində aparılan tədqiqatlar haqqında yığcam və müfəssəl məlumat verilir. Yeni mərhələ respublikada fəlsəfə kadrlarının həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət cəhətdən yüksəlişi, elmi tədqiqat işi ilə tədris işinin daha sıx əlaqələndirilməsi, ideoloji həyatda fəlsəfə kadrlarının iştirakının güclənməsi, fəlsəfi fikirdə tədqiqatçılıq istiqamətinin genişlənməsi və dərinləşməsi ilə səciyyələnir. Fəlsəfi kadrların hazırlanmasına bu dövrdə böyük əmək sərf etmiş tədqiqatçılar haqqında geniş məlumat verilir (7).

Ziyəddin Göyüşov sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan xalqının fəlsəfi fikrini ümumi sovet fəlsəfə elminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi işıqlandırmağa çalışmışdır. O, bütövlükdə sovet fəlsəfə elminə məxsus qanunauyğunluqları, meyilləri, istiqamətləri əsas götürmüş, lakin konkret Azərbaycan şəraiti ilə şərtlənmiş spesifik təzahürləri, çalarları diqqətlə təhlil etmişdir. Əsərdə göstərilir ki, sosial-iqtisadi və mənəvi həyatımızdakı irəliləyişlər, ideologiya sahəsində ardıcıl, məqsədyönlü iş aparılması, mənəvi-psixoloji iqlimin yaxşılaşdırılması, marksist-leninçi fəlsəfənin müxtəlif sahələrində elmi tədqiqat işlərini daha da genişləndirmək, dərinləşdirmək, onların səmərəsini yüksəltmək üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Bu dövrün xarakterik cəhətlərindən biri də odur ki, milli-mənəvi dəyərlərə və dinə qarşı mübarizə bu zaman daha geniş vüsət almışdır. Demək olar ki, ideoloji sahədə tədqiqat aparan bütün tədqiqatçılar bu və ya digər formada dinə qarşı mübarizə məsələsinə toxunmağa məcbur edilmiş və yaxud dini dəyərləri tam olaraq ifşa etməyə istiqamətləndirilmişlər. Onlar çox zaman dini dəyərlərin tənqidində müasir zamandakı vəziyyətlə tarixən formalaşmış dəyərləri bu günümüzün meyarları baxımından tənqid edirdilər. Bu isə hadisələrə yanaşmada tarixi-müqayisəli metod baxımından olduqca səhv və təhrif olunmuş yanaşma idi.

Sovet dövründə Azərbaycanda ən çox tədqiq olunan sahələrdən biri də etik və estetik fikir tarixi idi. Bu sahədə tədqiqat aparan tədqiqatçıların qarşısına qoyulmuş ən böyük vəzifə keçmiş əxlaq və estetik dəyərləri kəskin surətdə tənqid etmək (marksist ideoloji tələbərə tam cavab vermədiyi üçün), vətəndaşları yeni dövrün (Sovet dövrünün) əxlaq kriteriyaları baxımından hazırlamaq və onları marksist əxlaq və estetik baxışlara alternativ ola bilən heç bir nəzəriyyə və cərəyanların olmamasına inandırmaq idi. Bu sahədə tədqiqat aparan alimlərdən Ziyəddin Göyüşov və Aslan Aslanovun xidmətləri olduqca böyük idi. Azərbaycanda mənsub olduğu xalqın, müxtəlif nəsiləndən olan insanların intellektual səviyyəsinin daha da yüksəlməsi naminə yorulmadan, səylə çalışan akademik Aslan Aslanov ölkənin ən möhtəşəm ali təhsil ocağı olan Universitetin fəlsəfə kafedrasında müəllim kimi pedaqoji fəaliyyətə başlayanda belə bir ideya inamını əsas götürdü: gənclərdə, habelə müxtəlif nəsiləndən olan insanlarda etik-estetik mədəniyyətin inkişafı problemi xüsusi tədqiqat obyektinə çevrilməlidir.

Köhnə ictimai-siyasi sistemdən fərqli olaraq yeni dövrdə fəlsəfəyə münasibət müsbət mənada dəyişmişdir. Fəlsəfəyə inzibati göstərişlər artıq keçmişdə qalmışdır. İnzibati amirlik sisteminin hakimiyyət piramidasından tez-tez səslənən fəlsəfə və digər ictimai elmlərin praktikada geridə qalması kimi çürük fikirlər keçdiyimiz tarixin yaddaşına özünün mənasızlığı ilə həkk olunmuşdur.

Həqiqəti dərk etməkdə güzəştəz cəhdlər, formalaşmış doqmanı dağıtmaq, tənqid üçün fəlsəfi mühakimələrin irəli sürülməsində sərbəstlik insan həyatının demokratikliyini təmin edən sosial inkişafın yüksək pilləsinə nail olduqda baş verir. Yeniləşmələr dövrünü yaşayan cəmiyyətimiz öz mahiyyətinə görə hər bir insanın bütövlükdə əsaslandırılmış dünyagörüşünün, onun bütün başqa fəaliyyət sahələrinin effektiv metodologiyasını və davranışını nizamlayan dəyərlər sistemini təmin edən elmi fəlsəfəyə möhtacdır(19).

Müasir dövrdə filosofların və müxtəlif elm sahəsində çalışan mütəxəssislərin ittifaqını möhkəmləndirmək zərurətə çevrilib. Bu hal isə fəlsəfənin inkişafı üçün tamamilə gərəklidir. Qeyd etdiyimiz zərurət ödənildikdə fəlsəfə ilə praktika arasında sıx əlaqə yaratmaq asanlaşır. Fəlsəfə ilə digər elmi dairələr arasında əlaqələrin möhkəmlənməsi, bir tərəfdən müasir elmi hadisələrin, praktikanın, cəmiyyətin maddi və mənəvi həyat fenomenlərinin dərk olunmasına kömək edirsə, digər tərəfdən insanlara böyük xeyir gətirir. Buna görə də belə əlaqədən kənarda fəlsəfənin inkişafını təsəvvür etmək qeyri-mümkündür.

Təəssüf ki, sovet məkanında fəlsəfədə varislik prinsipi pozulmuşdur. Totalitarizmin hakim olduğu dövrdən başlayaraq əvvəllər mövcud olan azad fəlsəfi düşüncə tərzini qadağan edilmişdir. Müxtəlif fəlsəfi məktəblər qararlaşımağa başlayan siyasi sistemlə ziddiyyət təşkil etmiş və son nəticədə ömrünü məğlubiyyətlə başa vurmuşdur. Azad düşüncə tərzinə malik olan fikir fədailəri məhv edilmiş, onlardan bəziləri xarici ölkələrdə disident filosof kimi yaşamışlar.

İndi keçmiş siyasi sistemdə mövcud olan fəlsəfi bilikləri nihilist mövqe tutaraq tamamilə rədd etmək istər mənəvi, istərsə də elmi baxımdan düzgün deyildir. Əlbəttə, Sovet dövründə formalaşmış fəlsəfənin mütərəqqi cəhətləri qorunub saxlanılmalı, cəmiyyətin sivil normalara uyğun olaraq inkişafı ilə ziddiyyət təşkil edən hissəsi isə atılmalıdır. Yalnız varislik prinsipinə əməl etməklə insanların onilliklər ərzində topladığı mənəvi sərvətləri nəsil-dən-nəslə ötürmək mümkündür. Bir-birinə zidd olan fikirlərin, müddəaların, fəlsəfi düşüncələrin mübarizəsi fəlsəfəni daha da zənginləşdirir. Sovet dövründə bu mübarizə doqmatik və tənqidi fikirlər arasında mövcud olmuşdur. Doqmatik fəlsəfə ictimai varlığın və ictimai şüurun reallıqlarını bayağı şəkildə əks etdirmiş, əzbəçilikdən, sitatçılıqdan, subyektiv şərhçilikdən başqa bir şey deyildir. Yaradıcı fəlsəfə isə real praktikaya, konstruktiv tənqidi baxımdan yanaşmışdır. Təəssüf ki, doqmatik düşüncə tərzini yaradıcı, tənqidi fikirlər üzərində dominantlıq qazanmışdır. Bunun isə əsas səbəbi fəlsəfənin siyasətə qurban verilməsi olmuşdur. Fikrimizcə, fəlsəfi fikrin onun subyektlərindən özgələşməsinin qarşısını sərbəst düşüncəyə şərait yaradan demokratik cəmiyyətdə almaq mümkündür (2).

Məlum olduğu kimi, keçmiş sovet cəmiyyəti dövründə mövcud olan marksist-leninçi ideologiya Sovetlər İttifaqına daxil olan xalqların, o cümlədən Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinin, böyük şəxsiyyətlərinin, milli ənənələrinin arxa plana keçirilməsinə və unudurulmasına xidmət etmiş, əvəzində vahid sovet ailəsi, son onillikdə isə ümumi "sovet xalqı" anlayışı diktə olunmuşdur. Dünya şöhrətli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov xalqların soykökünün, tarixinin və milli dəyərlərinin zorla unudurulması proseslərini "manqurtlaşdırma" kimi qiymətləndirmiş və özünün "Əsrə bərabər gün" adlı məşhur romanında kəskin tənqid etmişdi. Uzaq və yaxın tarixdə xalqların tarixi taleyində mühüm rol oynamış böyük şəxsiyyətlər çox vaxt istismarçı, dinçi, yaxud millətçi və ya müsavətçi adı ilə damğalanmışlar. Bundan başqa, müəyyən olunmuş dövlət nəzarəti vasitəsilə arxivlərdə tarixi hadisələrə və şəxsiyyətlərə aid mühüm sənədlər "tam məxfidir" qurultusu ilə saxlanılmış, onların istifadəsinə xüsusi icazə tələb olunmuşdur. Ona görə də Sovet dövrünün Azərbaycan ictimai fikir tarixi gerçəkliyi göstərmək əvəzinə, müəyyən edilmiş hazır ideoloji sxemlər əsasında dəyərləndirmə yolu ilə getməli olmuşdur.

Cəmiyyətdə fəlsəfi problemin qoyuluşu özlüyündə fəlsəfənin həyatla əlaqəsini, həyatın fəlsəfənin qarşısına qoyduğu vəzifələrin fəlsəfə tərəfindən hansı səviyyədə dərk olunması, onun həyatın gedişinə hansı məzmununda, hansı səviyyədə və istiqamətdə müdaxilə edə və təsir göstərə bilməsi məsələlərinin araşdırılmasını tələb edir. Təbii ki, həyatla bağlı olan fəlsəfə gerçəkliyi öyrənmə prosesində öz strukturuna, prinsiplər və anlayışlar sistemində, çıxış etdiyi fundamental məqamlara nəzər salmalı, həyatla uzlaşmayan, sxolastik və ehkam xarakterli müddəalardan əl çəkməli, yeni anlayış və prinsiplər sistemi işləyib hazırlamalıdır. Bunu bir

tərəfdən dünyanın dərk olunması prosesində təfəkkürün zənginləşərək əvvəlki həddində qala bilməməsi, digər tərəfdən isə yeni-yeni hadisələrin öyrənilməsi, aşkara çıxarılması prosesi tələb edir. Bu vəziyyət yalnız fəlsəfə elminə aid olmayıb, ümumiyyətlə, elmin inkişafının ümumi daxili qanunauyğunluğudur.

Dünya tarixinin gedişi elədir ki, o, həmişə müəyyən iqtisadi və sosial-siyasi sabitlik dövrü keçdikdən sonra həmin münasibətlərin köhnəlməsi və yeni münasibətlərin yaranması prosesinə məruz qalır. Bu dövr həmişə bir epoxadan başqa epoxaya keçid dövrüdür. Bu keçid dövrü Azərbaycan fəlsəfi fikir tarixinə öz yenilikləri ilə daxil oldu. Bunun nəticəsində də fəlsəfi fikir tariximiz yenidən dəyərləndirildi və orada olan birtərəfli baxışlara və münasibətlərə obyektiv qiymət verildi.

Fəlsəfi biliklərin təbiəti elədir ki, onlara yiyələnmək gerçəkliyin nəzəri şəkildə qavranılması meyilini doğurur, həyatın hələ öyrənilməmiş cəhətlərinə maraq oyadır, yeninin dərk edilməsinə yol açır. Məhz buna görə də müasir dövrdəki metodoloji müzakirələr iştirakçılarda fəlsəfi problemlərə dərin və daimi həvəs yaratmaq, nəzəriyyə və nəzəri məsələlərə meyili gücləndirmək, əldə olunmuş nailiyyətlərlə kifayətlənməmək hissini inkişaf etdirmək yolu ilə faydalı rol oynaya bilər.

Beləliklə, XX əsrdə Azərbaycan fəlsəfi və ictimai fikir tarixi özündə bir çox çatışmazlıqları və alternativ fikir və baxışlara qarşı sərt və barışmaz mövqeyi ehtiva etsə də marksist metodoloji əsaslarda inkişaf etmiş, fəlsəfə tariximizin ayrı-ayrı dövrlərinin tədqiqi sahəsində nailiyyətlərlə yaddaşlarda qalmışdır. Bu dövrdə ancaq dialektik və tarixi materialist istiqamətdə tədqiqatlara üstünlük verildiyi üçün bu sahədə tədqiqat aparmayan mütəfəkkirlərin yaradıcılığında ya dolayısı ilə materializm və dialektika üsulları axtarılır, ya da onların tədqiqinə birtərəfli olaraq burjua tədqiqatçısı damğası vurularaq fəaliyyətləri haqsız olaraq tənqid edilirdi. Burjua damğası adı altında tənqid edilənlər öz əsərlərində milli və mənəvi dəyərlərimizin spesifik xüsusiyyətlərini tədqiqat obyektinə çevirən tədqiqatçı ziyallarımız idi. Bu isə hakim ideoloji baxışlara qarşı çıxmaq, hakim rus-sovet ideoloji xəttinin marksist metodologiyasına qarşı çıxmaq kimi qəbul edilirdi. Ona görə də həmin milli ziyalılar ən yaxşı halda tənqid, bəzi hallarda isə Sibirə sürgün edilirdilər. Belə bir şəraitdə Azərbaycan fəlsəfi və ictimai fikri müəyyən çərçivədə olsa da inkişaf edir, tarixi materializm, dialektika, etika, estetika və sair sahələrdə ideoloji xəttə uyğunlaşmış tədqiqatlar aparılır və yeni monoqrafiyalar çap edilirdi. Əlbəttə, bu dövr marksist metodoloji istiqamətdə olsa da respublikamızda ilk fəlsəfi dərsliklər və dərs vəsaitləri yazılır, marksist baxımdan da olsa bir çox Qərb tədqiqatçılarının əsərləri dilimizə tərcümə edilirdi. Beləliklə, Azərbaycan tədqiqatçıları bütün sadalanan bu əsərlər vasitəsilə Qərb və Şərq fəlsəfəsinə və ictimai fikir tarixinə körpülər salır və fəlsəfi fikrin inkişafı üçün münbit zəmin hazırlayırdılar. Bu hal isə Azərbaycan fəlsəfə tarixinin milli, sinfi, marksist və ya hər hansı bir zəmində olursa olsun dinamik inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Nəticə

Beləliklə deyə bilərik ki, sovet hakimiyyəti Azərbaycanda qurulduqdan sonra Azərbaycan fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin inkişaf istiqaməti də dövrün və siyasi ideoloji xəttin tələblərinə uyğun olaraq dəyişdi. Bu dövrdə milli fəlsəfi kadrların yetişdirilməsi və Azərbaycanda marksizm-leninizm fəlsəfəsinin əsaslarını möhkəmləndirmək üçün onlarla azərbaycanlı gənc Moskva, Sankt-Peterburq, Kiyev və digər şəhərlərə göndərilmişdir. Həmin kadrların sonrakı fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanda marksizm-leninizm klassiklərinin başlıca fəlsəfi əsərləri dilimizə tərcümə olunmuş və respublikada marksizm-leninizm dünyagörüşü formalaşdırılmışdır. Bu filosofların Azərbaycanda fəaliyyəti müvafiq sahədə insanlarda fəlsəfi təfəkkürün formalaşmasına və inkişafına öz töhfəsini vermişdir. Sonrakı dövrlərdə marksizm hakim ideologiyaya çevrildikdən və möhkəm təmələ malik olduqdan

sonra digər respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da burjua fikir cərəyanı və idealist fəlsəfi məktəb və cərəyanlara qarşı təqiblər genişlənmişdir. Respublikada ateist fəlsəfi fikrin formalaşdırılması və təbliği məqsədilə müxtəlif təşkilatlar yaradılmış, din bir növ cəmiyyətin inkişafını ləngidən, onun tərəqqisinə mane olan amil kimi tamamilə inkar edilmişdir. Ateist fikrin insanların şüurunda yerləşdirilməsi üçün mütəmadi olaraq dinə qarşı kampaniyalar təşkil olunmuşdur. Amma sadalanan məsələlərə baxmayaraq, sovet dövrünün marksizm fəlsəfəsi və materialist dünyagörüşü insanların inancını tamamilə sarsıda bilməmiş və xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini Sovet dövründə saxlamış və inkişaf etdirmişdir. Hazırkı dövrdə artıq marksist fəlsəfə tarixin arxivinə çevrilmiş və müstəqil dövlətimizin əsas ideoloji xəttini müəyyən edən azərbaycançılıq məfkurəsi xalqımızın daha da möhkəm təməllər üzərində birləşməsinə zəmin yaratmışdır. Biz əminik ki, bu təməl milli-fəlsəfi fikrimizin türkdilli xalqların və dünyanın qabaqcıl ölkələrinin fəlsəfi fikri ilə qarşılıqlı əlaqədə daha da güclənməsinə və inkişaf etməsinə təkan verəcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Aslanov A. Estetika aləmində. Bakı: Yazıçı, 1987.
2. Bəşirov A. Keçid dövrü və onun fəlsəfi təhlili. "Xalq qəzeti", 15 fevral 2008.
3. Daşdəmirov Ə. Nəzəri və əməli fəaliyyətin metodoloji əsası kimi marksizm-leninizm fəlsəfəsinin əhəmiyyəti haqqında. "Azərbaycan Kommunisti", 2 fevral 1982.
4. Əhmədov Ə. Azərbaycanda marksizm-leninizm fəlsəfəsi ideyalarının yayılması. Bakı: Azərnəşr, 1962.
5. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Otuz altıncı kitab. Bakı: Azərnəşr, 2011.
6. Hacıyeva A. Akademik Heydər Hüseynov. Bakı: Elm, 2015.
7. Həbibbəyli İ. Azərbaycan elminin müasir inkişaf mərhələsinin banisi. "Azərbaycan" qəzeti, 11 dekabr 2016.
8. Hüseynov H. XIX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən. Bakı: Zəkiyev, 2006.
9. Xəlilov S. Böyük filosofun ölməzlik yolu. Heydər Hüseynov və onun Azərbaycan fəlsəfi fikir tarixində yeri. "Xalq" qəzeti, 20 may 2003.
10. Xəlilov S. H. Hüseynov və Azərbaycan milli fəlsəfi fikrində oyanış məqamı. "Elm" qəzeti, 30 may 2003.
11. Xəlilov V. Görkəmli alim, pedaqoq, şair akademik Aslan Aslanov-90. Xalq qəzeti, 25 iyun 2016.
12. İsmailov M. V. İ. Lenin və məntiq məsələləri. "Elm və həyat" jurnalı. Bakı, №9, 1980.
13. Görkəmli filosof. "Kommunist" qəzeti, 18 may 1986.
14. Köçərli F. Azərbaycan fəlsəfəsinin tədqiqi. Bəzi nəzəri metodoloji məsələlər. "Kommunist" qəzeti. 18 iyun 1980.
15. Köçərli F. Azərbaycanda fəlsəfə elminin inkişafında akademik Heydər Nəcəf oğlu Hüseynovun rolu. Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə, hüquq, 1969, №1.
16. Köçərli F. İctimai elmlərin aktual vəzifələri. "Kommunist" qəzeti, 16 avqust 1972.
17. Köçərli F. Sosializmin yüksəlib kommunizmə keçməsinin qanunauyğunluqları. Bakı, 1959, №15.
18. Köçərli F. Yeni cəmiyyət və yeni insan. "Respublika" qəzeti, 22 fevral 2004.
19. Quluzadə Z. Humanitar elmlərin tədqiqi və tədrisinin bəzi konseptual məsələləri. "Şərq fəlsəfəsi problemləri" beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı 2009, №1.
20. Quluzadə Z. XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəli. Mənəvi mədəniyyət tarixi kontekstində fəlsəfə və fəlsəfə tarixinin tədqiqinin aktual və mübahisəli problemləri. "Şərq fəlsəfəsi problemləri" beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2012, №1.

21. Məmmədzadə İ. Məşhur Azərbaycan filosofu Heydər Hüseynovun yubileyinə dair və ya bir daha fəlsəfə tarixi və müasirlik arasında əlaqələr barədə. Azərbaycan bu gün və sabah, N: 11 (18), noyabr 2008.

22. Mikayılov N. Elmi kommunizm ideyalarının Azərbaycanda yayılması. Bakı: Elm, 1988.

23. Mikayılov N. İnqilab haqqında Lenin təliminin Azərbaycanda müdafiəsi və təbliği. Bakı: Elm, 1984.

24. Səlimov V. Keçid dövrü fəlsəfəsi – konseptual dəyişikliklər. “Xalq” qəzeti 15 oktyabr 1996.

25. Геюшев З. Б. Философская мысль в Советском Азербайджане. Краткий очерк. Баку: Элм, 1979.

26. Геюшев З. Этическая мысль в Азербайджане. Баку, 1968.

27. Кулизаде З. А. Концептуальные проблемы исследования социокультурного развития (конец XX – начало XXI вв.) II. Баку, 2009.

28. Маковельский А.О. Развитие философских наук в Советском Азербайджане. М, 1948.

Рашад АСКЕРОВ

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ В СОВЕТСКОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

С установлением советской власти в Азербайджане изменилось направление развития истории философской и общественной мысли в стране соответственно требованиям эпохи и политической, идеологической линии. В советские годы, когда марксизм стал правящей идеологией в Азербайджане, усилились преследования идеалистических философских школ и течений. Религия стала дискредитироваться как фактор, препятствующий развитию общества. Несмотря на это, марксистская философия и материалистическое мировоззрение советской эпохи не смогли подорвать веру людей. Наш народ и в эпоху Советской власти сохранил и развил свои национально-духовные ценности.

Сейчас идеология азербайджанства определяет основную идеологическую линию нашего независимого государства.

Ключевые слова: тюркизм, философия, национально-нравственные ценности, национальное самосознание.

Цель: предоставить достоверную информацию о развитии философской мысли в Азербайджане в советский период

Методология: в исследовании были использованы методы анализа, синтеза, индукции, дедукции и сравнительного анализа.

Научная новизна: в статье история философской мысли а советском Азербайджане трактуется не с точки зрения марксистской эпохи, с точки зрения идеологии азербайджанства, а ее философские взгляды оцениваются в соответствии с требованиями новой эпохи.

TENDENCIES IN DEVELOPMENT OF PHILOSOPHICAL THOUGHT IN SOVIET AZERBAIJAN

Abstract

Along with the establishment of Soviet power in Azerbaijan tendency in development of history of philosophical and public thought was changed in the country in correspondence with demands of epoch and political ideological line.

In Soviet years, when Marxism became ruling ideology in Azerbaijan, pursuits of idealistic philosophical schools and trends increased, Religion turned to be discredited as a factor hindering progress of society. Despite this, Marxist philosophy and materialistic world view of soviet epoch could not manage to shake the peoples belief. Our people still in epoch of Soviet power have maintained and developed own national spiritual values.

New, ideology of Azerbaijanism determines the basic ideology of our independent State.

Keywords: Turkism, philosophy, national-moral values, national self-cognition, national consciousness.

Purpose: To provide reliable information on the development of philosophical thought in Azerbaijan in the Soviet period.

Methodology: The study used methods of analysis, synthesis, induction, deduction and comparative analysis.

Scientific novelty: In the article, the history of philosophical thought in Soviet Azerbaijan is interpreted differently than in the previous Marxist era, from the point of view of the ideology of Azerbaijanism, and its philosophical thought is evaluated in accordance with the requirements of the new era.

Rəyçi: AMEA Fəlsəfə İnstitutunun baş elmi işçisi, f.e.d. Rafail Əhmədli

Qəbul edilib: 04.11. 2019